

MS 17
XV 285
1535
2

173767

1927

N2

V.N. Karazin Kharkiv National University
01116469 8

285/1535

К 5817

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

1927

Поезії: М. Терещенко, О. Влизько, М. Сайко, Г. Косяченко, Є. Фомін, Н. Щербина, Х. Алчевська, В. Затонський.

Проза: М. Мінько—*Манівцями*. А. Чайківський—*Хто винен*. О. Кундзіч—*Гіпс*.

Статті: М. Яворський—*Проблема української націонал-демократичної революції*. А. Хоменко—*Підсумки демографічного перепису*. П. Лісовий—*Українська Ніагара*. А. Музичка—*Українська лірика*. В. Державин—*Джек Лондон*. В. Коряк—*Всеукр. з'їзд пролет. письменників*. П. Горбенко—*Проблеми образотворчих мистецтв*. Ів. Врона—*Виставка АРМУ*. І. Туркельтауб—*На шляхах укр. театру*. С. Певзнер—*С.-г. кооперація України*.

№ 2

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Приймається передплату на 1927 р. на великий український громадсько-політичний і літературно-науковий місячник

„ЧЕРВОНІЙ ШЛЯХ“

РІК ВИДАННЯ П'ЯТИЙ

Редагують: В. Затонський (головн. редактор), В. Коряк, М. Куліш, С. Пилипенко, П. Тичина, А. Хвиля, В. Юринець.

Журнал виходить за найближчою участю: І. Айзенштока, Б. Антоненка-Давидовича, акад. Д. Багалія, М. Бажана, О. Білецького, О. Бургардта, Ю. Будяка, Д. Бузька, К. Буровія, О. Влизька, С. Вітика, В. Вражливого, В. Гадзінського, О. Гермайзе, А. Головка, М. Горбаня, М. Грінченка, Г. Гринька, О. Громова, В. Десняка, І. Дніпровського, М. Доленга, О. Донченка, О. Досвітнього, О. Дорошкевича, М. Драй-Хмари, К. Дубняка, Ю. Дубовика, Г. Епіка, І. Єрофієва, Д. Загула, М. Зерова, П. Іванова, М. Івченка, М. Ірчана, М. Йогансена, Л. Кагановича, Я. Качури, Б. Коваленка, Г. Коляди, П. Козицького, Г. Коцюби, Г. Коваленка-Коломацького, О. Копиленка, Г. Косинки, С. Кравцова, І. Кулика, О. Лана, Ів. Ле, А. Лейтеса, А. Любченка, Я. Мамонтова, М. Майського, Ю. Меженка, О. Мізерницького, І. Микитенка, В. Мисика, А. Музички, Т. Осьмачки, А. Панова, П. Панча, Г. Петровського, В. Підмогильного, Є. Плужника, М. Плевако, В. Поліщука, Я. Полфіорова, М. Попова, М. Полоза, М. Равича-Черкаського, Х. Раковського, А. Річицького, М. Рильського, Н. Романович-Ткаченкової, Я. Савченка, І. Сенченка, М. Семенка, О. Синявського, М. Скрипника, М. Слабченка, Т. Слабченка, О. Слісаренка, В. Сосяри, Т. Степового, М. Сулими, Д. Тася, М. Терещенка, І. Ткачука, акад. Тутківського, П. Усенка, Д. Фельдмана, П. Филиповича, М. Філянського, Г. Хоткевича, П. Христюка, М. Чернявського, В. Чубаря, Ф. Шаковицького, А. Шамрая, І. Шевченка, Г. Шкурупія, В. Яблуненка, М. Яворського, акад. Д. Яворницького, Б. Якубського, Ю. Яновського, В. Ярошенка та інш.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ „ЧЕРВОНІЙ ШЛЯХ“ № 3.

(березень 1927 р.)

ЛІТЕРАТУРНИЙ ВІДДІЛ:

В. Сосюра. Мати. Поезії. М. Сайко. Поезії. Олег Азовський. Земля. Драматична поема. Т. Бутович. Росте життя України. Село іде. Поезії. В. Мисик. Баба. Поезії. Н. Романович-Ткаченко. Марко й Мара. Оповідання. Л. Чернов. Поезії. Ст. Яновський. Поезії. Н. Гринюк і П. Загоруйко. В глупу ніч. Оповідання. Г. Плискунівський. * * *. Поезії. Поль Моран. Містер Ю. Оповідання, перекл. з французької. Ж. Дюамель. Ода до кількох людей. Панаїтістраї. Ніч на плавнях. Перекл. з франц.

НАУКОВИЙ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВІДДІЛ:

Беркович. Соціальне коріння інтуїтивної філософії Бергсона. Лео Катц. Господарська криза та чужинці - робітники у Франції. В. Рудницький. Завдання географічної науки на українських землях.

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИЙ ВІДДІЛ:

С. Козуб. Мопсан і Коцюбинський. В. Серж. Машина і спорт у французькій літературі. О. Бузинний. Новий рукопис Шевченкової „Хустини“.

МИСТЕЦЬКИЙ ВІДДІЛ:

Я. Полфьоров. Сьогочасна французька музика. Є. Кузьмін. Г. Нарбут і завдання графіки. П. Рулін. Образи Заньковецької.

ХРОНИКА.

БІБЛІОГРАФІЯ.

КНИЖКИ, НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ.

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2
(47)

~~139~~

ЛЮТИЙ

1927

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

59

ЗМІСТ

	Стор.
М. Терещенко. Зневіреним. Поезії	5
М. Мінько. Манівцями. Повість.	6
О. Влизько. Дев'ята симфонія. Поезії.	60
А. Чайковський. Хто винен. Оповідання	61
М. Сайко. Поезії	77
О. Кундзіч. Гіпс. Оповідання	78
Г. Косяченко. Мати. Поезії	93
Є. Фомін. Із циклю „Розправа“. Поезії	95
Н. Щербина. Хлопчик. Поезії	96
Х. Алчевська. Поезії	97
В. Затонський. Лютий фронт. Уривки	98
М. Яворський. Проблема української націонал-демократ. революції у 1917 р., її історичні основи та її рухові сили . . .	108
А. Хоменко. Перші підсумки демографічного перепису 1926 року .	135
П. Лісовий. Українська Ніагара.	141
А. Музичка. Журнальна українська лірика 1926 року	156
В. Державин. Джек Лондон (1876 — 1916)	185
В. Коряк. Всеукр. з'їзд пролет. письменників.	196
П. Горбенко. Сучасні проблеми образотворчого мистецтва . . .	203
І. Врона. „АРМІ“ та її перша виставка в Києві	216
І. Туркельтауб. На шляхах українського театру	226
С. Певзнер. Господарча робота сільсько-господарчої кооперації України 1925 — 26 року і перспективи її діяльності на 1926 — 1927 р.	235
Хроніка	241
Бібліографія	255
Серед книжок	270

МИКОЛА ТЕРЕЩЕНКО

ЗНЕВІРЕНИМ

Я розумію пізній смуток
осінніх бляклих вечорів,
коли так хочеться вернути
хоч цяточку опалих днів;
я відчуваю тужний клекіт
людських ключів у далину,
куди їх тягне небезпека —
не оглядаючись, пірнуть;
і знаю я, що вміють сльози
і грубий камінь розтопить,
і кров'ю бризкатимуть роси
на український краєвид,
але не можу я збагнути
зневіри трухлого стебла,
коли буяє степ розкутий
серед робочого тепла!
Але не смію я підперти
рипіння всохлої верби,
що розгубилася до смерти
під перший вибух боротьби.

.....
Поети!

Нічого рипіти
і квилити —

о, сором! —
вам,

кого учив співати вітер
усім розчиненим серцям,
кому призначено ганяти
отари дум завжди вперед...
Хай розпадаються загати
уже розірваних тенет!
Бо тільки той і пізній смуток
і тужний клекіт передасть,
хто може глибоко пірнути
у цей багрянородний час!..

МИКОЛА МІНЬКО

Манівцями

(повість)

О. та Д. ШПОТАМ ПОСВЯЧУЮ

ПРОЛОГ

Тумани, тумани...

Блакить.

Вийшла Ярина з посьолку, в золоті сонця ранішнього купатися, схід рожево-молодий зустріти, що за туманами білими сховався незрозумілий.

Тумани, тумани парою над рікою. Піски крилами розп'ялись. А річка захекалась, спочити під туманами лягла. І пара з дужого тіла. Довгою смужкою мережаною, міст позаду, а просто — тумани... Вони тануть вгорі. Вони рідшають.

Кряж... Стовпи по ньому, як сірнички повстромлювані дітлахами. Ліс задумливий, похмурий і темний лежить неначе вивернутий линтвар...

Ярина по кісточки з беріжка. Лозина в руках.

Повітря — холодне, бо — ранок і пара. Груди й плечі тремтять трохи, силу вбирають, бадьорі, молоді. Бо ж повітря холодне, як скло, а вода по кісточки — тепла й м'яка. І кров також (Ранок...).

...До сонця так. Ноги босі прудко: — Раз і раз. Що не вдарить лозиною по воді — бризки та й бризки...

А сонця ще нема. Лише наче пожежа на сході за обрієм рожевіє. Велика пожежа. Чи хліба в степу горять, чи село занялося.

...То сонце прокидається.

Місто сине за рікою. Сонне. Спить, зібгалось як заморений дракон. Хлюп — хлюп по кісточки в воді Ярина.

Жаби вранці — зовсім не бридкі. Навіть зелені й ті ні. З-під ніг бовкнулося в воду дві. Шезли під колом. Потім виринула одна голівкою і так наче здивовано, здивовано подивилась на Ярину.

...Не боюся тебе, дівчино... і завмерла.

Тумани, тумани мов пара зі стомленого працею коня. Міст мережкою. Кряж мов велетня спина. Ліс задумливий з тайною своєю віковичною... Десь сонце. (Може пожежа?) Аж ось воно сходить. Наче хто силкується підняти до людей золотого чарівного диска.

Тут Ярина — одна. Думати вільно. Купатися вільно.

Трохи потремтіти поки роздягнутися, а потім — гарно, бо вода — тепла, а повітря холодне.

— Ух!!!...

Бризки... Хвильки. Вона дивиться в воду на своє тіло. Воно трохи рожеве. Потім стуляє жмені й руками та всім тілом робить так, що надуваються м'язи на руках, шиї, животі. І вже пливе Ярина, по-хлоп'ячому викидуючи руками...

Павло — брат Ярини — сам сидів. Як ішла з Дніпра, знала, що загляне в шибку, а він сидітиме як завжди над паперами. Не поверухнеться, коли фіртка гримне. В руках у нього циркуль.

Спокій на дворі. Спокій і в кімнату крізь цеглу пройшов. Павлові ранок поклав його на чоло і чорне волосся рукою м'ягкою. Через п'ять хвилин він увиходить до Яриної кімнати.

— Хоть-би „бичка“ закурити. Позич п'ятака. Га?...

У Ярини немає й копійки. Тоді Павло по закутках шукає недокурків.

... Читала. (Відпуск).

А потім приходила Зіна зі старанно й дивно збудованою зачіскою.

Голосно реготалася з найменшої дрібниці й тонкими пальцями з блискучими нігтями поправляла великого й такого неслухняного черепахового гребінця.

Здавалося, торкнись — розсиплеться волосся. І через те хотілося торкнути пальцем. Легенько так...

Сталося воно несподівано і для Ярини й для Василя. Підійшла до нього й сказала:

— Я не знаю як... От що... Подруги сказали, що я боятимуся до Вас підійти, так я на зло підійшла. Тільки не думайте, що ви мені подобається. Ярина Шорник...

Василь не знав, що говорити. Очі за пенсне посміхнулися відразу, а потім брову до брови зробив.

— Василь Мінцінський...

Помітила Ярина, що трохи шепелявить. Не знала, яке обличчя тоді, як бачила здаля, коли ж почула прізвище, подумала: — на поляка схожий. Зблизу нижня щелепа ще більше вперед випиналась і від того обличчя — наче енергійне таке. З рожевими щоками відійшла Ярина до подруг. А ті дивувалися, бо що вгодно могла вступити Ярина але... підійти першій, на очах знайомих до незнайомої людини та ще й до чоловіка, — рекорд над усіма номерами.

— Чорт не Ярина!.. От-би побачила начальниця Тіблен!!!

А Ярина силкувалася сховатися за подругами, бо почувала, що тепер Василь із погордою дивиться, крізь пенсне, на неї. Дивиться й чудно посміхається.

— Він такий простий, сказала, щоб сказати що-небудь, і тільки трішки шепелявить, але це зовсім не противно у нього... Йй-бо ні...

А потім другого разу Ярина також підійшла до нього перша. Зіна занесла конспект й вже тікала, бо чекав на вулиці Василь. Вискочила Ярина й з посмішкою, мов давня приятелька, до Василя кинулася.

— Ми з вами давно знайомі, але ви... Одним словом гаття до хати! І знов як і вперше Василь посміхнувся й забув затягнутися цигаркою.

Проте пішов. Весело попереду Ярина, прудкими ногами по землі сухій.

В кімнаті Павло з Зіною реготалися. Завжди в Павла кумедні речі в голові.

На цей раз впевняв, що все зло (а зло це люди сволочі—раз і світ чорт зна-що, і „менти“ і взагалі...) від розуму людського.

Зіна реготалася дзвінким нещирим сміхом, а Павло якось ковтав сміх і швидче реготався з Зіни.

Коли Василь увійшов, Павлові заціпило. Пізнав у Василеві того самого пустозвона, що ломається своїми цигарками „Мілорд“ і зіпсованими очима (Пенсне ж! „Чотирьохглаза малпа“...) Але вмить зрозумів, що саме тут пасувати перед очевидним „дворянчиком“ не слід. Коли Ярина знайомила Павла, наче побачивши давнього знайомого, більш ніж треба для чемности, радісно роззявив рота.

— А-а!—зареготався й потис руку наче не бачив Василя п'ять років і був давно знайомим.

— Здоров. Яринин братуха... І... дай закурить...

Дав Василь цигарку. Щось промуркотів не то до Зіни не то до Ярини відносно загострення відношень і, пахаючи цигаркою, надалі поведився, мов артист у ролі молодого банкіра. Дивувало, що Павло сидів босоніж між жінками з непідрізнаними аж синіми дужками на нігтях й з копицею волосся.

І потім... що за нахабство говорити з першого дня „ти“ й так одверто прохати цигарку...

Спала весна під білим пухом, спала, а потім прокинулась, очі протерла. Потягнулась, кісточками хруснула, погледіла навколо, — глядь — біло. Та й заплакала. Та враз засміялася з того, що плакала. Квітками засміялася синьо, гуками зареготалася голосно, піснями дзвінкими.

...Війнула, вітрами м'якими, — спина Дніпрові порепалася.

Війнула вдруге, — лід на нім зашарудів, поліз наче стара шкіра з вужа.

Війнула втретє, — зашумів він із синами, з онуками поцілувався, по-старечому звеселився, затанцював, розгулявся аж піна по вусах, — не спиниш!..

А навколо сміх!.. Сміється все весняним сміхом, весняночкою дурною.

І знову на березі Ярина. От вона встромляє в пісок, там саме, де вода лиже берег, патичка. Очі заплющує на кілька хвилин. Коли odkриває, патичок на палець у воді. Значить, іде вода.

І повітря водою пахло, а може сирою землею. І відкілясь з кос-островів ливсь над водою пах бальзамичної тополі й верболозу. Від того, що в повітрі пахло водою, бруньки пухли й з краечку тріскалися. Помітила:

— Останні весни не такі як інші. Раніш бачила весною сонце та воду мутну, що бігла скажено, листя та кудлаті хмари з людськими обличчями, а тепер почула як пахне повітря, і як той пах десь в грудах

душить лоскоткою, і все наче чогось не діставало, і то хотілося бути самій, то з подругами.

Коли раптом серед реготу, або пісні чула як в собі це — почувала що — сама.

І хотілося здійснитися високо - високо в небо від лоскоту...

Неділями дзвони били срібніше, а люди сунули на поклик. Зодягалися в найкраще, голились, милися ще в суботу й ішли.

Неділями сум сповивав Ярину. Вона також ходила, бо співала в хорі. Всі з посьолку знають що в неї альт.

...В екстазі посилала неясне прохання зі згуками до неба. Коли в ніс бив благовійний пах ладану — очі заплющувала й в кутку на клиросі ставала навколюшки. Тоді була блакить. А в блакиті сидів він — той хто створив все, сидів у одягах білих, шовкових і таких просторих. Великий. Розум над розумами. Воля над всесвітом.

Просила без слів, серцем. Тільки аж тремтіла іноді. А в кінці твереза.

— Дай боже, зроби, боже, так, щоб за останню четвертину у мене були круглі п'яторки і щоб за кожну п'яторку дав мені папа по 25 копійок, а я вже однесу їх в ощадну касу сама...

На ніч Ярина клала під подушки книжки. Це було трішки смішно, й про це знала лише Ліза, але коли робити так, то краще вчаться уроки. І „Пістолет“ в журналі проти алгебри не вліпить — 2.

Трохи вірила в це, а трохи ні. У всякому разі книжкам під подушками лежати не вадить. Це колись за обідом мати порадила. Батько насупив брови й промовив до неї:

— Дура ти хоч і стара. І вже ж таки й дура... От дура!

Батько працював мовчки й вперто. Ішов у майстерні рано до сонця, вертався пізно чорний, змучений. Тоді був злий і всі діти боялися заговорити до нього. Ярина й поважала й боялася разом.

По копійці збивав, щоб заплатити в гімназію за Ярину. У батька воля й непорушність. Проте дітей любив.

— Щоб у попихачах не були. (Ярина буде вчителькою гімназії, Павло інженером, або доктором, Ліза — „жінщина - врач“...).

Тому Ярина вчиться в гімназії, а Павло в залізничному технікумі.

Мати ж нишком ховала п'ятаки, щоб купити „шляпо“. Влаштувала брудні сцени. Але мати — хвора. Коли одного разу вона біла, ще малого, Павла по малому тільці і коли Павло спочатку дико верещав, а потім тільки стогнав від кожного удару — Ярина горіла нестерпучим бажанням вхопити щось важке й розтрити матері голову, але тільки до крові кусала губу. Тоді у Павла жахливо тремтіли по синілі губи й він не міг сказати слова. Після того до матери ставилися як до чужої і Ярина, й Павло й Ліза.

— Мати ідіотка в нас.

Війна стогоном, сталевим дощем, димом і кров'ю вила далеко від посьолку хижо й люто, а відгукувалася тут слізьми, каліками й зойком. Неділями батько приносив „Огонька“ і похмуро клав на стіл, по

обіді так само мовчки й похмуро переглядав його від першої до останньої сторінки, а потім клав без слів Ярині на ліжко. Повертався і тільки біля дверей говорив:

— Поклав он... Хоч — дивися.

Ярина дивилася на фотографії з передової лінії окопів, на малюнки Самокиша, гори трофеїв, зруйнованих сельбищ і годинами перечитувала прізвища в списках забитих та поранених. Силкувалася вгледіти щось на обличчях, які що-разу займали дві-три сторінки в журналі. Але обличчя нічого не говорили. Були веселі, сумні, кволі, здорові. Вибирала обличчя, що було виразніше за інші й по нумерові відшукувала прізвище в спискові.

— Вбитий...

Дивно було.

На картці він посміхався, а тут... вбитий. Інші поранені були. Забиті й поранені. Од серця реготалася над карикатурами з німців. Чомусь кожен німець був схожий на Вільгельма. Їх не було шкода.

В гімназії оголосили, що слід зібрати подарунки в армію і вона принесла старанно загорнутий пакунок із листом у ньому до „дорогого салдатики“.

А через місяць, приблизно, одержала листа й картку.

На картці було зфотографовано обсмоктану чорну людину, а лист написано без помилок.

У цього чоловіка також єсть дочка й син, але дочка сліпа й нещасна. Він любить її, і йому дуже-дуже хочеться бачити її, але не можна...

Вона його ніколи не бачила. Син парикмахером у Брацлаві.

— Тут у нас страшно від крові. Борис Гольдман.

Єврей. Нишком увечорі в ліжкові довго думала про Гольдмана. Нишком заплакала Ярина. Ніхто не вздрів.

Чекала, власне, що прийде лист від якогось молодого „прапорщика“ і обов'язково з Георгієвською скиндячкою на гімнастюрці, але тепер була задоволена, що прийшов він саме від Бориса Гольдмана, єврея, в обідраній шинелі і у великих каззонних чоботях із широкими халявами з яких випиналися тонкі, в колінках, ноги. У нього єсть сліпа дочка.

Написано йому знову, довго відшукуючи слова, щоб вийшло ніжно.

Але на цей раз листа одержала не від Гольдмана, а від командира роти.

Короткий лист: „на відповідальнім посту Бориса Ісааковича Гольдмана забито. Нагороджено Георг. хрестом 4-ої ст. ...“

Павло одного разу балакав з Яриною. Помітила Ярина, що ховається він із чимсь. А що — не вгадати. Не було ще такого.

— Так ти помітила, говориш, щось. — Помітила. — Хм... що ж ти помітила?

— Помітила, що не такий ти як раніш. Щось за останні часи ти пережив.

— Правильно... Значить, у мене така фізіономія дурна, що можна по ній читати. Так знаєш, що я надумав зробити? Не знаєш? Тікати на війну. Прямо в бій!..

Смикнуло Ярині в грудях. Гольдман згадався. Не чекали від брата. — А тепер роздумав... Бо всі ті, хто їдуть на війну добровільно — дурні. Павло довго пояснював, чому саме дурні ті, що добровільно їдуть на війну бити німців, але тому, що сам не розумів гаразд того, що майнуло швидко, блискавкою, — не розуміла його й Ярина. Тільки дивилася на нього великими очима.

Страшні були Павлові слова після того, як вона з тремтінням згадувала перший приїзд до міста царя.

Він був такий простий. В сірій шинелі, як звичайний собі рядовий. Далеко простіший, ніж пишно вбрані генерали, що коло нього. Павлові очі щось ховали.

Ні. Павлові конче треба відшукати собі іншу компанію, й не водитися з такими як Володька Клоченко.

Ярина почуває в собі багато сили. Вона не слухається батька, хоча й поводить з ним чемно.

Вона робить тільки так, як хочеться їй. От їй хочеться реготатися з Полькою і вона йде з ним за шосе. А за шосе лісок осиковий.

За ліском тим — болото. Аж за болотом перед Дніпром пісок гарячий і на ньому лопухи немов обсіпані крейдою. Осики в одному місці стрункі.

В болоті очерет високий і також стрункий. Коливається хвилясто і шумить наче сухий. А справді — зелений очерет. Там між осиками й очеретом трава м'ягка.

З Полькою зустрічалася там. Ішла без думок і трішки раділа, коли чула Полькову пісню.

Він підходив непомітно і вітаючись тис руку. Сиділи й балакали. І весело було з Полькою, бо міг він бути радим з усього. Приємно було бути в траві між очеретами та осиками далі від людей.

Полька з рожевим, трохи наче підмальованим, чистим лицем. Очі у нього промінясті, блискучі. Голос Польків чарує. У очах сірих сміху повно, радости.

Наливалось щось. Полька міцний.

Якось над вечір взяв за голову тихо, так наче боявся і поцілував міцно. Поцілував і положив її на траві. (Очерет... Осики... Болото...).

Чекала, а тому й не пручалася.

Був перший Полька. З ним ніколи більше не сиділа. Затерся він між знайомими. Отже Полька...

I

У Лізи волосся кучерявими пасмами по плечі падає. Коли йде Ліза, труситься волосся. Пишне, легке, як хміль.

І дивно з неї. То була дівчатком Ліза, з поглядом білозорим, а то враз витягнулась вгору за рік. Придивилась Ярина до сестри — дівчина вже Ліза.

Груди випнулися гордовито, а вечорами приходить пізно.

Матір останніми словами лається, а Ліза тільки регочеться сміхом своїм срібним, кучерявим. — Не тобі вчити, мамаша. На свої задні колеса глянь...

Батько мовчав здебільшого, та одного разу, коли прийшла запізно, не втерпів і сказав гостро:

— Дивись мені... Розум нагостри... А то не подивлюсь, що велика, так наб'ю... що ну...

Більше ні слова батько не промовив, але і для Ярини, і для Павла, і для Лізи, вже й цього було досить.

А за якихось місяців 2—3 Ліза і зовсім змінилася. Брови витягнулися рівніше й з-під кучерів лоб чистий, ясний.

Ярина, несподівано, одержала з армії листа. Писав Василь Мінцінський. В конверті картка. Стояв Василь спершись на костура. Легенько черкнуло по нозі кулею. Писав, що скоро приїде. Можливо, що в травні. Трохи не розуміла, чому саме Василь писав їй. Нічого ж власне не було, крім комичного знайомства, але ж і це було, здається, так давно.

Ліза глянула на картку й скривила губу. — Фі... не люблю я цих прилизаних офіцериків. Наче парикмахери...

Ярина Василеві відповіла. Потім були лист за листом, писані холодною канцелярською мовою й дрібним письмом. В рівних рядках вчула Ярина щось. — Холодна ж мова, — мужність, а рівні рядки письма — волевий характер... Павло не читав листів. Приходив із запаленими очима й з червоним обличчям після гри в футбол і радів за команду, в якій грав.

Іноді й Ярина ходила дивитися на ловкі постаті футболістів. Тоді як хтось гавив влучного момента — рефлексивно сіпалася нога й не сиділося на місті. Балакала там із подружками про новини з війни, футбольні матчі, але все це таки не задовольняло.

Снувалися думки в голові самі собою й неминуче врешті починала мріяти про Василя.

Попереду було життя, до якого треба було готуватися і якого не уявляла собі. Неясні образи плуталися в голові, ганяючись один за другим.

Але було щось таке, чого нікому не говорила. В голові і в грудях складалося воно в темненьку власного. Уявляла себе заміжною.

Гарна обстановка в кімнаті без копиці дітей. Лише двоє. Хлопчик і дівчина. У нього чорні, а у неї голубі аж сині очі.

Навіть Зіні не говорила нічого. Не могла з нею говорити одверто. Не вірила в щирість Зіниного сміху. Проте може це лише здавалося, що сміх у неї нещирий.

Василь зайшов вдень. Бадьорий, виголений і цілком здоровий. Тільки блідовидий трішки після шпиталю. Привітався весело й зовсім не počував себе ніяково.

Довго гуляли по-над Дніпром. Знову сунув водами він до шосе й знову повітря пахло бальзамичною тополею та водою, а дерева були затоплені по гілля водою й здавалися немічними велетнями, що нагнулися до хвиль і не могли відірвати губів від вохкості.

Василь сказав між іншим:

— У мене дядько відомий геройськими вчинками штабс-капітан (Рекс, може чули?..), а у матери був маєток у Польщі, але я росіянин... Тепер все пограбоване німцями, і я такий же багач як і ви.

Закрутило наче вихорем. Не знати, за що братися. Як біль в хворобі перед кризою, або негода перед спокоєм.

Машина тягне канати, здійсмається чорна завіса. Кін... Різнобарвні декорації. Чорна важка завіса й знову кін. Люди на конові говорять, то весело, то слізю, руками вимахують. Махають, махають. В повітрі. Так дні.

Жовті, зелені, якимись шкляними коробами. По ночі спокій зворушують зойками й реготом і знову щезають у пільмі.

У Ярини ж груди повітря багато вбирають і щоки рожеві. Енергії тепер так багато!

Ходила аж бігла й метушливо робила, що траплялось, бо потім увечорі прийде Василь. Добрий Василь, дужий в плечах, такий дужий в плечах і з виточеним обличчям.

Перебалакали про все.

Ярина змогла б не сказати батькам нічого, але це б ішло всупереч загальним звичкам і неминуче закінчилося б скандалом. Та й знали вже всі.

Павло щось думав, батько непомітно зупиняв надовго погляд, а Ліза здавалось знала більше за всіх.

Мати хвалилася жінкам і була задоволена Василем.— Раз він навіть поцілував їй руку. З панів він. Хай милує господь який хороший.

Пах одеколону від гімнастюрки, що висіла в кімнаті на кілочку та сивенький туманковий димок від цигарок „Мілорд“ О. Стамболі. (І лише Стамболі).

Сам пропонував Павлові цигарку. Брав Павло, але ж погляди не зустрічалися. Від витівок Павлових реготалась задьористо Ярина й ніяковів Василь.

Сьогодні поздоровкався Павло і навмисне подав Василеві вимазану в сажу руку. При цьому Павло подав руку саме в такий момент, що Василь аж ніяк не міг думати, що це—жарт. По обіді сидючи за столом наче незнарошне плюнув на носик блискучого Василевого чобота, а потім, прохаючи вибачення, з серйозним обличчям старанно витирав його Василевою ж хусткою... Але Павло взагалі „чудак“.

На самоті Ярина виправдувала перед Василем:

— Хвора мати знущалася, коли був дитиною і потім... нервові хвороби більш як інші переходять у спадщину від батьків. ...І можна було б шкодити за нездужність, але вона має такі погані риси, що з'явилася ненависть до неї.

— Якийсь баранкуватий і сердобольний поліцай сказав їй, що для того, щоб розвестися з чоловіком, треба від нього взяти писульку в тім, що чоловік нічого не має проти. Два тижні морочила старого. Батько не бачив ще від неї подібних витівок і тому міркував над тим,

чи бити жінку, чи мовчати. І коли дуже таки в'їлася — вдарив по потилиці один раз і таки написав щось. Так серйозно-серйозно. Місяць в участкові реготались поліцаї, а на базарі баби. На папірцеві було написано:

— „проженить її дуру“ ...

II

Білі дні. Біліші неділі.

Павло лежав у кімнаті, але спати не хотілося. Над вечір-бо. У Ярини в кімнаті радісно, своїм сміхом, верещала Зіна.

Чортяка Зіна, сволоч Зіна, стерво. Реготатися! Мало того що прийти й поговорити. І тому, що реготалася роблено Зіна, було млосно. В подушку лицем увіткнувся Павло.

— ... Чи йти, чи не йти?...

Що Галя Воловик — вдома, немає сумніву, але відносно того, що там не застане Жоржика Кулика, сумнів бере.

Хотів закурити махорки та не було тоненького цигаркового папірця. Від газети ж шкребе в горлянці. А надто від „Придніпровського краю...“ І взагалі курити газету — 7 чортівня! Коли курити, так вже, в крайнім разі, махорку, але з гарного принаймні папірця й мундштука. Без мундштука жовкнуть кінці пальців і іноді з цим доводиться ховатися хоч би й при Галі. Втім мундштук не обов'язкова річ.

Послинив пальці й потер об вкривало. Грився палець, а жовте так і лишалося жовтим.

Через кімнату пах від цигарки („Мілорд“) лоскотав ніздрі й хотілося закурити, але вже не махорки.

— Цигарку б...

— Безумовно махорка не так впливає на легені й взагалі організм, і цигарки, особливо Стамболівські (як от „Мілорд“), — просто шкідливі, але іноді хочеться, хочеться побавитися цигаркою та й все... І зовсім не того, що вона краща за цигарку. І корові ж дають-дають січку, а коли січка остогидне, тоді разів зо два дадуть сіна...

Вийшов у залу, важкими чобітьми човгаючи. Вчора сиділи тут „вони“, але в попільниці недокурків не було. Хтось викинув геть. Закурив з газети. Затягнувся і враз кинув цигарку. Кроки. „Коли мати нічого, але батько... Також нічого, тільки краще сховати цигарку в рукава“.

Увійшла Ліза, вечірньої свіжости внесла. Враз:

— Ти знаєш що? — Нічого не знаю. Цигарку підняв.

— Василь і Ярина поберуться!...

Холодно й роблено спокійно:

— Чорт його знає, може й поберуться. А може ні. Раз поберуться, значить таки поберуться, а раз ні, значить таки ні... Гривеник єсть на біоскопа?

У Лізи немає гривеника.

Вийшов на вулицю і довго блукав тінню. Так, щоб ніхто не помітив, попрямував до Володі Клоченка.

Ярина лежала...

Думки одна за другою навздогін. Бігло життя. Котилися дні, через ночі перистрибуючи і от докотився сьогоднішній. І завтра буде так.

Здавалося, в туман пірне останній день і завтра з ранком почнеться нове життя. Було спокійне життя, як ліс іноді. Зламав хто суху гілку, або деревину — луна стрибне, зарежечеться. Це іноді паличку ламав хтось, а то спокій.

І от Василь. І сама не гадала і ніхто не гадав. Ні з того ні з цього Василь.

Як ходили на березі, мовчали всі, а як Василь сказав все, Зіна перша обізвалася.

Хитра... Все про це та про те, а потім як мокрим рядном:

— Жінкою Василевою будеш?

Промовчала хвилину, думала. Не знала, як відповісти. А Зіні очі кусають. Вдивляються жадно. А Ярина наче не помічає. Потім очі в землю.

— Мабуть само сказалося.

...Поцілунки крали. ...За ніжними Василевими словами сховався Василь в пенсне й з'явився Василь новий. Ніжний Василь з щоками, що приємно кололи шию та груди, дужий, палкий.

Павло двоє прищиків помітив біля щоки у Ярини.

— Кров казиться... Да!.. Каюк, раз прищики.

Раптом вчителька — Ярина.

Думала - думала, нікому нічого не сказала й тільки коли довідалася, що напевне буде вчителькою в посьолковій школі, призналася всім.

Василь не знав, як реагувати. Непевність у собі почув і трохи в уяві двоїлася Ярина. Мати також не розуміла Ярину. Миючи посуд на кухні, бурхотіла слова й ніяк не могла знайти відповіді.

— Навіщо власне й чоловік жінці, коли жінка буде носити гроші. А Павло радів, хоч і ніяк не міг зрозуміти Ярину.

Батько до всіх: — Каторжна робота. Важка, но благородна. І подумав, як завтра механикові скаже: — а моя вчителькою у нас таки на посьолкові. Ви ж знаєте, що вона успішно скінчила гімназію... Механик скаже: — Ого!.. Ярина!?. — Да.

Ярина Василеві на самоті: — Це для того, щоб краще було. — Не розумію. — Не гірше буде...

Василів дядько приїхав разом із жінкою.

Штабс-капітан не знав, як балакати з старим, мови однієї не знайшлося, а він був такий як і завжди.

Ярина сиділа в своїй кімнаті. Невпинно стукотіло серце. — Бліда мабуть зараз, — подумала.

Василь руку тримав. І хотілося, щоб був Павло, зараз, тут.

Коли вивів під руку Василь до всіх, — Ярина не бачила нікого. З боку стояв Василь із блідим обличчям, чистенький і зовсім чужий. Холодний в тумані.

Не заплакала. Думала перед цим, що плакати буде, та не заплакала.

Помітила тільки, що в батька одна рука тремтіла та очі з червоними віями блищали і від сліз і від хмелю. Голоси у всіх були такі чудні, наче говорили всі з другої кімнати.

З льодовим холодом у грудях вернулася в кімнату й ні про що було балакати з Василем.

— Наче продалася... — майнула думка.

Мов крізь сон чула, як мати то голосила, як за мерцем, то співала задьористо голосно й сама. І було таке вражіння, наче матір помолодшала й співала на вулиці в селі. Вже й хор дівочий змовк, а мати дико й п'яно співала та співала сама.

Бриніли в вухах останні слова батькові.

— Ну що-ж... щастя вам...

Здається, так батько сказав допіру. „Ну що ж...“ Чому саме батько сказав це „ну що-ж?...“ Це „ну що ж“. Наче не хотілося йому цього. І погладив ніжно руку.

Ніколи раніш не гладив, а тепер погладив.

Щезало щось за марлевими полотнищами. Сама сиділа. Сухими губами шепотіла: — Не так це... не так... Що ж це буде?

Чула, хоч не бачила, що Ліза в Павловій кімнаті. Вийшла. Там. Лежала чолом у подушку, руками очі закрила.

— Чого Лізочка? Ліза!.. Ну чого сестричка плаче?.. — Сама заплакала.

— Шкода. Може воно потім і гарно буде, а зараз шкода.

— Не треба плакати... А то й я...

— ...

— Штабс-капітан з обличчя чужий...

— Нуда. Військовий він, тому й здається так.

Думалося, танки будуть, сміх, а вийшло, що по темних кутках поховалися. Тільки мати за всіх. Павло щез, наче навмисне. Десь на посьолкові він.

Прийде похмурий. Прийде, роздягнеться, закурить махорки, засне. А вранці прокинеться й наче нічого й не бачив і не чув.

— Коли мати не вгамується, епілептиком буде — подумала про нього.

Батько увійшов. По голові погладив, щось сказати намагався, а ноги видно погано держали, бо хитався. Взяла Ярина руку суху, шаршаву, собі на плече поклала, щокою притулилася.

— Ну-ну. Що ж. Постояв, додати ще хотів щось, але замість того вийшов навшпиньках. Тихо. Темно. До Василя на ліжко пішла. Скорилася.

Неділею дзвони, дзвони.

Неділею — сонця більше.

Неділею — лист сміється молодий, зелено сміється, зелено.

Сум із радістю обнялися, танок пройшли, в білу весільну одягу Яринину сховалися.

Полька веселий сьогодні. Над головою вінок держить. Ізгадала. Очерет... Болото... Ладану пах любила, а сьогодні не чула його.

Посміхалася, не розуміючи гаразд Полькових жартів, а в грудях щипало щось. Людей багато було і хор наче в хмарах співав...

... Хор у хмарах, жarti Полькові і пухка біла з рижим волоссям батющина рука. Її поцілувала...

В місті справ і не було, але Павло поїхав. Вертався. На станції чекав, поки рушить товарний. Коли задзеленькотів дріт і легко піднявся семафор, блимнувши синім вогником — побіг до паротягу. Коли рушив — скочив на сідці й виліз на тендера.

От руки й чорні...

Раз свербить біля вуха — значить треба почухати. Раз свербить біля носа, також треба почухати. Чорт його знає, чого сьогодні так свербить обличчя?!

Заплющив очі, коли потяг їхав біля лихтаря, одне око, — пляма чорна від сажі на носі. От власне цього й треба було. Тепер тільки дома не вмиватися. Дома Ярина з нареченим своїм можуть думати, що хочать, але вмиватися — дудки... — Свято?! Яке в чорта свято? Послухали б Володю...

Як увійшов у хату — в залі молодь сиділа. Привітався проходом і пішов до себе.

Переглядав всоте малюнки „Ниви“. Неясний регіт із залі, примушений чи стриманий, та коли вчитатися, він не заважає...

Ярину ввів за руку Василь. Глянула Ярина.

— Чому не вітаєш, Павло?..

Очі в журнал він. — З чим?

— Зі шлюбом.

— А... вітаю, — руку стис, але в кімнату не пішов.

Знову прийшла Ярина, сіла на його ліжко. Очі сумні.

— Павло, ти проти?

— Не люблю я його, Ярино, — сказав ніжно з болем.

— Коли Павло хоче вже так здорово курити, то Василь не пожаліє 15 копійок. Можна піти й купити. А в нього всього десяток на цілий вечір.

Витяг, протягнув гроші. Вдарила образа в груди Павлові. Губу прикусив до болю. Жменею схопив монету й з серця шпурнув у вікно. Може б і не зробив Павло так, та давав Василь гроші, наче пан хлоп'яті.

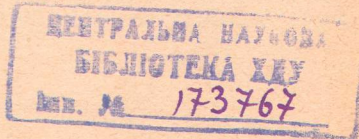
Але увечорі пізно Василь поправив. Підійшов, махорки попрохав. Вперше попрохав. — Ну й сволоч ти, дружок, — подумав.

Дав. Помирились.

Штабс-капітан Рекс.

З голочки зодягнений і трохи лисий. Галіфе, шеврові чоботи й жінка Пепі.

Вперше побачила Ярина — зненавиділа. Почував це Рекс, але поводився не інакше як...

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

... Лагідненко й дружньо з кривою посмішкою, ляскав по плечі і коли немає Василя, Рекс м'яко, нахабно й улесливо:

— Бачте, моя люба... власне кажучи, я не погоджуюся з поглядом на женщин Шекспіра, який сказав: О! Женщини! Нічтожество вам ім'я.

Починав неодмінно подібними словами, легко торкався Ярининого стану й однією рукою покручував жовтуватого капітанського вуса.

Тоді очі Рексові блищали негарним, злим вогником, червоніло обличчя й надувалися кров'ю жилки на шиї та скронях. Нагадував жеребця.

Душила Ярина в собі страх і огиду й, спокійно балакаючи, силкувалася позбутися Рекса. Коли Ярина говорила, що мусить зараз переглядати зшитки учнів, Рекс чемно цілував руку й виходив. Одного разу погладив груди. Ярина гостро відрубала, що немає потреби Рексові ходити так часто й навмисне вибирати такий час, коли Василя, її чоловіка, а штабс-капітанового племінника немає дома. І взагалі слідби кинути переслідувати.

Враз наїжився, мов гиндик.

— Бон-тон!.. Тон, моя люба. Бачте, Ярина, ви помилилися. Ви трішечки не виховані і зовсім не розумієте поводження. Мене шокірує те, що в мойому батьківському, щирому до вас відношенні ви вгледіли якісь погані заміри. Вас не зуміли виховати... І ви не достойні Василя... А ваш братик Павло... Ха-ха! Коли глянеш на нього, відразу переконуєшся, що людина таки справді має своє походження від оранг-утанга...

Скривив губи й, вистукуючи по-військовому чобітьми, вийшов.

Ярина мов кішка кинулася навздогін, але Рекс вийшов швидко.

— Кров панська заграла.

Але після цього Рекс не в'яз до Ярини. З робленістю в кожному рухові балакав про деяких нещасних людей, що народилися в багні й живуть досі як справжні азіяти, хоч по своїй вдачі й могли б бути іншими. З певною метою вдєсяте розповідав казку про одну гаву, яка потрапивши до голубів так таки гавою й лишилася. Реготався сам голосніше за всіх.

Дратувало Ярину. Жалілася Василеві, але Василь жалівся сам:— Мене ненавидять за зраду родовим традиціям і обвинувачують у соціалізмі за те, що я взяв тебе... Ти б справді кинула школу...

Рекс ненавидів, огидливо кривився, морщив призириливо обличчя й цілував Ярині руку, коли вітався. Кривився, але цілував.

Може тому, що Пепі конала від сухот, а може тому, що дивилася вона своїми очима, то перелякано, то гордо, Ярина балакала з нею. Казала Пепі.

— Ваше щастя, що ви відразу поставили себе рівноправною з Василем. Раз ви працюєте, заробляєте хоч для себе, значить, ви не „содержанка“ А от мені...

— Я б не могла інакше,— говорила Ярина.— Ну як ви так живете?...

Пепі розповідала і плакала наче дитина.

— І така молода, а вже чотирі аборти!..— жахалася Ярина.

— Ну як він не хоче їх, не може чути писку, о боже мій...

— Оксентій приїхав із армії,— сказав Павло.
 — Який Оксентій?— не розуміла Ярина.
 — А згадай: „ене дуне рес, квинтар - квинтар жес, ене дуне ряба, квинтар - квинтар жаба“...

Закоханий в неї ще з дитинства. Враз згадала. Худорляве біле обличчя.— Приведу його — сказав Павло.

Несміливо через годину увійшов він до неї. З обличчя постарів, тіло позиція висмоктала. Руку взяв, подержав трохи.

— Так ви вже вийшли?

— Вийшла.

— Хто?

— Був офіцером, поранений. Василь.

— Так, значить, вийшли... не то спитав, не то то повторив замислено.

— Нуда...

І більш ні слова про це. Попрошався, повернувся, голову вниз. Вранці сестра Оксентієва, Христя прибігла в сльозах. Ексцентрична Христя. Біла-біла шкіра на лиці, схожому на обличчя всіх горбатих. Груди кволі, плечі слабкі.

Стала—слова скупчилися в горлі, а сказати й одного не змогла. І тільки, як ковтнула щось,— скрикнула, наче над мерцем:

— Ой що ж ти наро - оби - ила з Оксентієм на - ашим?! — щезла мов дика.

— А що?..— не долетіло до Христі. Ярина зблідла.

Силу в собі Ярина почула. То тиха була, покірлива, а то відразу мужність помітила сама. З матір'ю посварилася за кухню. Не хотіла варити мати. Не хотіла й Ярина. Батько насупився, брови на очі. Комусь же треба, чорт бери, варити. Ярині ні слова однак. Павлові смішки, аби цікаво.

До матері:— гр-р-р гр-р-р... Забув, що батько біля вікна. А батько по потилиці враз.—Болван. На кого гарикаєш?!

Василь:— Ти б вже разок, другий, вважила мамі.

Ліза вирятувала.— Ех ви... давай я зроблю.

Більше читала все Ярина.

Дитину якимось враз почула в собі. Мовчала проте. Хотіла схопити й вияснити почуття до неї, і не вміла, і не знала, що і як.

Василеві сказати—зрадів би, а самій наче байдуже поки-що.

Ну да, байдуже. Однаковісінько.— Хай як помітять,— подумала.— Потім скажу.

Підійшов Василь, як розбалакалися, книжку розгорнув. Прочитав на палітурці.— Хм... і охота? Ну побачить хто? Вигонять із школи. І що це взагалі за література.— Пішов, а Ярина задумливо дивилася на обгортку „Кобзаря“.

Згадався Никипор Дем'янович. Як давав, сказав м'яко:

— Прочитаєте от... по-нашому написано. Ніколи не читали?

Ні. Ярина читала байки Глібова, але...

— Прочитаєте - прочитаєте. Велика наша книжка, свята, українська... А очі старі засвітилися любов'ю. Вусами (у Ник. Дем. українські

вуси...) всміхнувся, Ярині очі й зморшки на лобі й шиї такими вразлюбими стали чомусь.

Тюп-тюп із ціпком. Старий, а держиться гордо. Тюп-тюп із ціпком.

— Не розуміє Василь, через те й тон байдужний. Але ж іронія навіщо? Не злий він, але все ж...

На базарі мати хвалилася:

— Хоч трохи й падлюка дочка старша, хоч і погналася за панамі, так проте себе загнuzдати не дасть. Е ні!... Не дасть. Сама собі. Вдалася вже така дурна, що сама собі. Зробе, заробе, принесе, собі візьме й матері дасть. Коли що до чого, то й чоловіка нагодує, хоч і він, слава богу, нічого. Тільки оті пани, Рекси, сукини сини, об'їдають. Падлюка, бо неслухняна, а так нічого. Ні, не говоріть. Хіба таки не чули, що Оксентій аж плакав, як почув, що вийшла? Невже не чули? Плакав! Та ще й як плакав! Виїхав геть із посольку.

А вдома змієм на всіх.

Але не потурала Ярина. Василь відносно окремої квартирі почав був говорити, але покінчила Ярина з кватирею скоро.

— Де тепер знайдеш окрему квартиру? Потім нічого ж і немає.

— Було б гарно — сказав Василь. — А з їжею як? — Дівчину візьмемо. — Потім це все...

Помалу дні зробилися схожими один на другого.

День у школі. Вечори з одними раз-у-раз нудними балачками. Ночі. Василь був мужем і все. Як важко слухати це:

— Спати б... Ідьом, дружок, спати.

Павло вчепиться таки за слово: — „Дружок“!.. Собака „Дружок“ у Катрі.

Мати заступалася за Василя. Авторитетно прорекла всім:

— Леслі муж говоре, так возбудися хоч вміраєш.

— Мовчи, дура — гримнув батько й повів за вухо на кухню.

III

Підхопило вітром буйно.

Підхопило, закрутило. Налягло, аж коріння застогло. Метелиця.

Погнала хвилю бурхливу з міста, десь жаринку на степах роздула, а потім ярами, межами, лісами-пролісками покотилася вогнем, димом під стріху вдарила.

Хтось біля плуга спину випростав, зупинив коні, прислухався, шапку зняв, перехрестився й знову на плуга надушив.

Вдарила по червоному залізі жилага рука молотом. Раз! Вдруге!

Червоними метеликами прапори на чорних довгих зміїв сіли.

Йшли бадьоро з визвольною піснею.

Вогонь в очах у Ярини. Щоки рожевий промінь вкрасив. В грудях:

— Ех!..

А на грудях стрічка кривава сміється...

Слів не багато:

— Здрастуй, товариш Павло!

— Здрастуй Ярино - товаришко!

Павло:—То-ва-ришу — па-па-ша, как у вас мітинг пройшов?

— Нічого. Тільки що весело, а то я б тобі дав товариша...

Тут і там, всюди:—Товаришу!—товариші—товаришко!

— Одрікся! Звичайно одрікся.

— А Гришка Распутін пам'яв, а революцію наделал... отечество яке отечество, коли жрать живіт бурчить... товарищі... до победного... самоопределения... Росія жітніца Європи... ідіть ви в ж... с своєю житницею... Без лерігії нізя... ес-декі... ес-ер... у-ес-ер-и-у-ес-де-к... Богдан Хмельницький сам був лівий ес-ер...—юринда... так я ж говорю вам: настоящі українці вже давно були... Товариш ви определённо не понімаєте, що єсть два класа. Первий клас угнетаемый і второй клас,—клас угнетателей... навпаки... буржуазія котора з капіталізмом... ви мені добродію клас, а я вам націю... і леворуція без лерігії не вийшла... Бабка! та замолчі ти з своєю лерігією... Учредительное собрание... родіна в опасності... У робочих нет родіни, интернационал в робочих, потому интернационал значить коммуна, всі родіни вкупі протів капіталістического зверя... Господі! да как же без бога-то? Віть бог—совість.

... Та воно то конешно, та тільки як-же так без собственності?..

Ото лихо... Чи ти ба!.. Василь Матвійович, ходім на базар, хай йому цур...

Никипора Дем'яновича зустріла. З паличкою тюп-тюп він. Книжки під рукою.

І в нього стрічка на чорному піджакові. Шепеляво:

— Ну-ну... здрастуйте, здрастуйте. Як же...

— З революцією!—Поцілувати хотілося в зморшки.

— Ага! і вас... як же. Тільки це ще не все, потім своє-своє.

За гудзик взяв і довго говорив. Тільки тоді зрозуміла Ярина, чого в Никипора Дем'яновича поруч із червоним—жовте й синє.

Що-хвилини дивилася, чи не одірвалася стрічка від шпильки. Миліш за все була червона. Чиста на темному тлі.

— Навіщо зараз розуміти все.

Увечорі на червоне Ярина нашивала жовте й блакитне.

... До партії Укр. с-р. Ярину вписали...

Боялася трохи.

Незадоволена була, що дитина мусить народитися тоді, як вона зайва. До останнього ходила по мітингах та засіданнях і аж коли почула, що настає день, якого чекала з жахом, не вийшла з дому.

Ще давно, дівчиною, думала про цей день і момент, і завжди прогонила думку, бо він здавався страшним.

Ставні зачинила. Може в темряві не так...

Дивно було, що повитуха смішила веселими й соромицькими анекдотами й все пропонувала лягти. Але саме лягти боязко й було.

Але врешті скорилася й лягла. Коли щось із силою наче тягнуло шлунок і все аж з грудей донизу — схоплювалася й знову ходила по кімнаті.

Розмотувалася врешті повитуха.

— Так мені три дні доведеться сидіти коло вас.

Примусила лягти зовсім.

Ліза роззулася й ходила боса, щоб не стукотіти ботинками. Хотів залишитися в кімнаті Василь, але Ярина зі стогоном попросила вийти. Зіна лише та повитуха.

Біль рвучкий. Відразу потягло без жалю з грудей. А потім не було сил і не хотілося довго дивитися на чудне червоне тільце.

— Дівчинка...

У ночі чомусь спати не давали, а так хотілося спати.

Василь лежав долі на шинелі й все впеняв, що вже кінець і боліти не буде, хоч Ярині й не боліло. І другі за цією ночі Василь спав долі.

Василь про щось нишком балакав із Рексом, а потім одного разу сказав Ярині: — Поїду в Петроград.

— Чого?

— Так... Час такий, що сидіти не можна.

Ярина глянула пильно в вічі.

— Чого ти зв'язався з Рексом?

Василь скривив губу: — Павло ж плутається з Володькою?

— Ти не мавпа. — Хотілося сказати багато, а сказала тільки одне слово:

— Ідь.

А в Рекса очі зелено дивляться, пожовк сам, мовчить все.

Гроші позичав у старого та все не вертав.

Бачила Ярина, що кров панська заграла в Василеві.

Поїхав.

Шкода не було. Тільки, що дитина на руках. І не хотілося вірити, що поїхав він із штабс-капітаном Рексом.

Писав Василь коротко.

Юнкером у Мартовському полку. Рекс там офіцером.

Прочитала двічі, в огонь кинула.

Пепі виїхала разом із Рексом, а хотілося бачити.

Плакала дитина. Вглядалася в її обличчя. Жаль війнував.

Доводилося ходити до школи з дитиною. Під час лекцій лишала її в сирій і темній сторожишиній кімнаті, а на перерві годувала своїм молоком.

Але посади не кидала.

Добре, що сторожиха була жінкою лагідною.

Кажуть, що в неї за тиждень вмерло, один за другим, четверо дітей від скарлатини.

Два хлопчики й дві дівчинки.

Четверо. Всі.

Не дурно її очі дивляться так ніжно на Яринину дитину, а Ярина не боїться лишати дитину їй.

Увечері в „Просвіті“ довго балакала з Іваном.

Іван — ватажок вільно-козацької сотні, сам — електро-техник.

„Просвіту“ будували власними руками. Як загорілися — гроші зібрали, садибу з недокінченою будівлею купили. Потім хто що міг зносили.

Іван десь дроту, сам хвалився, накрив, лампочок, вмикачів. Із заводу (хоч і не дуже хотів дати завод) електрику провели. Засяяло.

Перевели до „Просвіти“ й партійний комітет ес-ерівський.

Писарем Ярина в „Просвіті“, а „Просвіта“ вся з ес-ерів.

Іванові ж робсти більше всіх. Все з обценьками, плоскогубцями, дротом.

Гарний Іван і роботящий. Цілими вечорами, а то й до півночі тут.

Рампу злагодив, кінематографічний апарат влаштував, працює.

Іван „Просвіту“ освітив. Кому ж і освітити як не йому. І — козак...

Швидкими очима зупинявся в Ярининих. В цей вечір проводив. Біля фіртки постояв, схопив за руку, стис.

— Пустить, Ярино...

— Ви пустить...

— Не те... Пустить до себе.

Випручалась, відсахнулася: — Як скоро і як багато! Ви ж не знаєте мене.

— Ви — хороша. — Чим? — Всім хороша. Хоч би й тим, що така пухкенька й така якась.

Бігала Ярина на зріст невеличка, з серцем веселим й портфелем під пахвою. Протоколи, статuti, резолюції.

Невеличка на зріст, а портфель великий з протоколами, резолюціями.

Червоногвардійців лякала.

Бандитами вони з'явилися, вовкулаками з-під заводського муру вилізли невеликою купою. Чорні й похмурі.

На ранок станцію заняли. І там, де з десятка труб заводських одна, найбільша, кепкуючи тикала в небо немов засмаженим пальцем — вітрився прапор червоний на самісінькому кінці. Глянеш на їх — такі вони страшні. А номерок мають...

— Дурень хіба буде голосувати за список 7 — 9... більшовиків комуністів...

Ярина бігає од знайомих до знайомих.

— Ви за який? — Та хто його знає — Голосуйте за 5. Ніяких балачок, чуєте? 5, 5 і 5. З говорите? Це таке ж божевілля як і 9. — Чорт його знає. Війну звичайно треба кінчати. Можна... кінчати й не кінчати, але Україна повинна бути, розумієте мусить бути сам... автономною.

Як можна не вірити в те, що Леніна привезли в зашломбованому вагоні з Німеччини?! Все, що вони витівають, вже давно обміркований план тієї ж Німеччини... Ясно...

Більшовики чорні були і очі їхні блищали люто. Серед їх на станції був Кузнецов бешкетник із злодійкуватою ходою навіть. Коли вже Кузнецов там, так хто на посьолкові з статечних людей і повірить, що більшовики за добро.

Павло ж звеселів.

Зустріла Ярина одного разу Павла на вулиці,— не пізнає.

Іде Павло з посмішкою на обличчі медяною. На все обличчя. Щось Володі Клоченкові розповідає. Гвинтовка через плече. У вічі глянув, зареготався з того, що розгубилася Ярина.

Гвинтовка російська велика, а з багнетом та ще й на плечі Павловому ще більша.

— Записався?..— В грудях радість вусом залискотала,

— Ага. Вгадай куди.

— До Йвана в сотню...— на Володю, що з посмішкою стояв, глянула.

— В більшовики.

— Ти?..

— Я...

Пішов Павло, брат менший Яринин, на станцію в чорнім, підстаркуватім піджаці й з великими батьковими ботинками на ногах.

Сам крем'язний, хоч молодий ще до їх пішов.

Чомусь чорне волосся, що з-по-під капелюха визирало, у вічі впало.

Пішов, гвинтовку що разу підкидаючи, бо прикладом випиналася наперед.

Велика гвинтовка, наче ломака на Павлових плечах.

Сховався за рогом вулиці— немає. Дивилася Ярина в слід. Як сховався, ще хвилину постояла приголомшена й тихо пішла до парткому.

Над вечір мороз навис.

Дзвенить земля під чобітьми, зимою заланцюжена.

То юрба більшовицька на станціях та на мітингах крутила метелицю, а то— годі кидатися словами палкими.

Дивно було бачити на вулицях міста броневих автомобіля, що дивився кулеметною трубою вгору й реготався, на небо випльовуючи вогонь. То на однім кінці міста, то на другім. Бої.

Тільки, коли стріляли пачками, можна було думати з посолька що не постріли то, а так наче сотні рук схопили бляшані листи й трусили ними.

Луна емаллю на серця.

За три дні до бою пішов Іван із гайдамаками.

Слідкувала Ярина стривожена пострілами. Що Іван трохи не розуміє її, то— одне, а що Іван хороший— друге.

В пошті гайдамаки, а проти через брук в губернаторськім будинкові з парканом поруч цегловим— червоногвардійці. Невидимі птахи подзьобали помешкання.

Рядки акацій кулі почиркали по корі аж до білого. А люди оравою. Дивляться й сміються, що постріли близько.

— Провалюй... сам провалюй... во-во... товарищи отойді... — самап'йор прип'йор до мордаписні... кобиляки... не „самап'йор“ а самопер „калуцька“ морда... товарищи отойді... Как стуло?... стуло... „Я тяткину, а тятка мою“...— Ха-ха-ха...

Я на бочке сіжу
а на бочке птічка.
Мой муж гайдамак,
а я большевичка... отойді геть... (лайка. сміх)

Івана на посьолок привезли з простреленими грудьми. Всією „просвітою“ ховали в саду поміщика Бичка. У Ярини лишилося:

Працював над проводкою електрики в „Просвіті“ і — „пустіть до себе“...

... Гайдамаки знову насунули з села у місто, а через річку на станції червоногвардійці.

IV

Ярина нагодувала Оленку (Мати хотіла, щоб назвали Олімпіядою, але назвали Оленкою).

Зморена була і чомусь задоволена, що зморена. Сіла на ліжко, приглянулася до кімнати.

Порожньо, як ніколи. Батько щось хворий, стогнав у Павловій кімнаті, матери немає.

— Вмирає батько — подумала.

Глянула на дитину — шкода. Сама, а дитина. Час же бурхливий вабить, так вабить, що не всидиш біля дитини.

Така дрянь цей Василь.

Налетів вихором, збив. Дитину лишив, щез. Як ще був Василь, холодно трохи до дитини ставилася, того, що він був, а тепер сама, відповідальність за дитину на ній.

До батька вийшла.

Довгий і жовтий, лежав на ліжкові. Обріс. Лице худе, жовте в бороду чорну сховалося. Взяв руку, погладив, води попрохав. Очі плакати хотіли, а сам посмішку видушував. У лоба поцілувала, заспокоївся. Все про Лізу питав. Більше Павла любив, а про Лізу питав. Але Ліза в місті, в бурсі, а там бої. 8-ий корпус офіцерський гайдамаків не слухається, а ті зброю вимагають.

Аж коли виходила Ярина, поманив пальцем старий. Очі заплющив, щоб не дивитися. Спитав:

— Павло де?

— Прийде мабуть скоро.

— Так... прийде говориш? А може, значить, так що й ні?..

Мати прийшла, сказала, що хлопці якісь бачили Павла аж на Лозовій.

Але матері можна й не вірити.

Чудно якось із батьком сталося. Ліг, стогнав, стогнав, мова віднялася й вмер.

Заклопотано бігав батько все життя, вперто працював на сім'ю, ходив іноді похмурий, на Павла схожий з волоссям чорним і вмер.

Ярині морозом по серцю вдарило. Бачила його в труні зовсім не схожого на живого. Сині кінці пальців, ніс гострий.

Ліза розпатлана прибігла, наче розум загубила, сліз не зілле.

А в Ярини ні сльозинки.